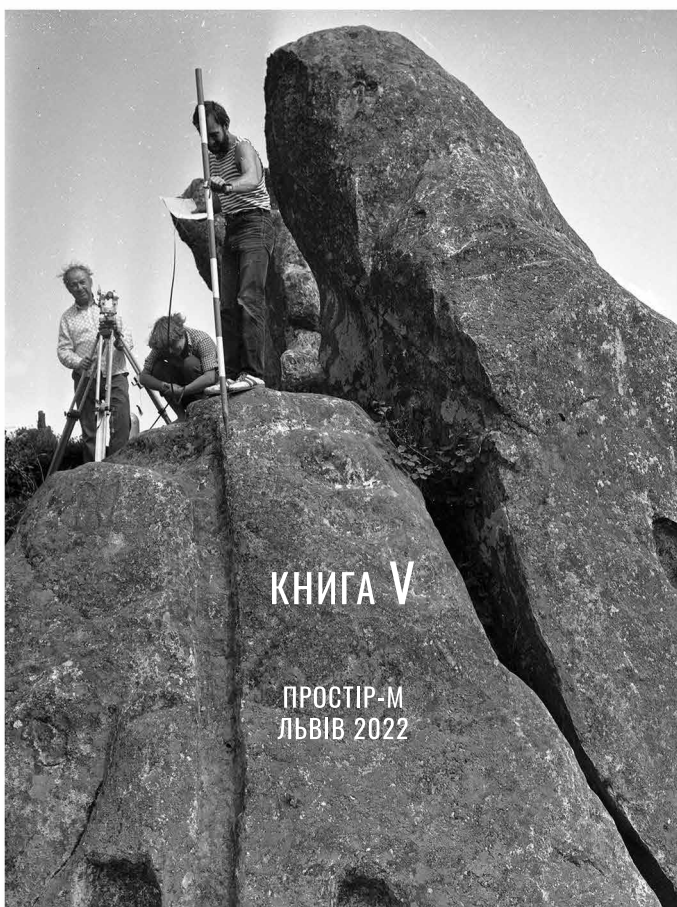

ФОРТЕЦЯ

ЗБІРНИК
ЗАПОВІДНИКА
ТУСТАНЬ

КНИГА V

ПРОСТІР-М
ЛЬВІВ 2022

УДК 902/908+719:623.1](477.83-751)(082)

Фортеця: збірник заповідника “Тустань”, Кн. 5, (Львів: Простір-М, 2022), 544 с.

Науковий збірник містить нові матеріали досліджень освоєння Карпатського регіону та наскельної фортеці Тустань в середньовіччі та ранньомодерну добу (археологія; історія; етнологія).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

д.і.н., проф. Леонтій Войтович,
д.і.н., проф. Михайло Глушко,
проф., д-р габ. Марек Кромпец,
д.арх., проф. Олег Рибчинський,
к.і.н., доц. Роман Миська (відповідальний редактор),
к.арх. Василь Рожко,
к.і.н. Тимур Бобровський,
к.і.н. Ігор Петрій,
Андрій Котлярчук,
Роман Стрехалюк (відповідальний секретар)

РЕЦЕНЗЕНТИ

д.і.н., с.н.с. Віра Гупало,
проф., д-р габ. Даріуш Домбровський,
д.і.н., проф. Роман Сілецький,
д.арх., проф. Микола Бевз

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей, дотримання принципів публікаційної етики та кодексу академічної доброчесності.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Державного історико-культурного заповідника “Тустань”.

Адреса редакційної колегії:

Комунальний заклад Львівської обласної ради “Адміністрація
державного історико-культурного заповідника «Тустань»,
вул. Скорика, 17, м. Львів, Україна. 79000.
e-mail: conference@tustan.ua
tustan.ua

ISBN 978-617-8055-62-2

© КЗ ЛОР АДІКЗ “Тустань” та автори, 2022

ЗМІСТ

Археологія

Ігор Прохненко

Населення Закарпаття VI–X ст.: конфлікт інформації
письмових джерел з даними археології 10

Віталій Калініченко, Сергій Пивоваров

До питання хронології Рідківецького археологічного
комплексу у Верхньому Попрутті 52

Володимир Петегирич, Дмитро Павлів

Перший об'єкт виробничого призначення X–XI ст.
у верхів'ях Дністра 72

Тимур Бобровський, Віталій Козюба

Відкриття залишків раніше невідомої апсиди XI ст.
Софійського собору в м. Києві 89

Ірина Луцик

Середньовічний могильник у Копачинцях 104

Radosław Liwoch

Średniowieczne zabytki z pobojowiska przy Skale Kmity
w Zabierzowie 132

Галина Байрак

Тустань як ключова точка у формуванні системи сповіщень
уздовж середньовічних торгових шляхів Карпат..... 151

Віра Гупало

Пізньосередньовічні шкіряні вироби з Тустані 169

Пьотр Н. Котовіч, Роман Миська, Марія Михаць

Захисний упор від середньовічної холодної зброї
з фортеці Тустань 204

Наталія Стеблій, Петро Довгань
Дерев'яна житлова вежа зі стіжкового городища у Буську ...213

Ігор Прохненко, Максим Мордовін
Кришечки флаконів венеціанських “ліків від усього”
(Theriacs) на території України228

Микола Льків
“Печера між скель” на шляху турецького війська
у Хотинській війні 1621 р.241

Історія та краєзнавство

Леонтій Войтович
Прикарпаття у середині XIV століття: яким шляхом везли
у 1352 р. пораненого під Белзом угорського короля
Людовика Анжуйського?256

Ілля Паришин
Маловивчений епізод середньовічної Центрально-Східної
Європи: чеський король Вацлав III та “донька короля Русі” ...274

Марія Жиленко, Володимир Мойжес
Правове регулювання видобування та торгівлі сіллю
в середньовічному Угорському королівстві286

Леонід Тимошенко
Дрогобицька солеварня в джерелах кінця XIV – XVI ст.302

*Марек Кромпець, Леонід Тимошенко,
Ельжбета Шиховська-Кромпець, Роман Миська*
Дрогобицька церква святого Юрія (XV–XVII ст.) у світлі до-
кументальних джерел та дендрохронологічних досліджень...318

Ігор Смуток, Леся Смуток
Тустань та околиці: перші писемні згадки348

Роман Стрехалюк
Тустань у XVI ст.: від королівщини до приватної власності ..362

<i>Юрій Стецик</i> Парафіяльний храм святого Миколая села Урич в описах візитаторів та парохів (1743–1939 рр.)	378
--	-----

<i>Любомир Пархуць</i> Парафіяльні землі села Урич	389
---	-----

<i>Зоряна Лукомська, Галина Лукомська</i> Збереження Манявського скиту в Карпатах шляхом музеефікації пам'ятки	405
--	-----

<i>Ігор Лавришин</i> Економіко-географічна характеристика села Урич на основі аналізу мап другої половини XVIII – першої половини XX ст.....	418
---	-----

<i>Марія Джуфер</i> Степан Василик – духовний наставник в Уричі	432
--	-----

Етнологія

<i>Михайло Глушко</i> Участь Філарета Колесси в роботі науково-апробаційних підрозділів Наукового товариства імені Шевченка у Львові	446
---	-----

<i>Володимир Дяків</i> Свято Семена: народна релігійність і передумови передріздвяно-новорічного періоду (на матеріалах з Покуття та Бойківщини)	472
---	-----

<i>Анастасія Кривенко</i> Народні цілителі Турківщини (на основі польових матеріалів 2019 року)	489
---	-----

<i>Роман Радович</i> Специфічні риси дахових конструкцій у житлобудівництві бойків.....	501
---	-----

<i>Наталія Солонинка</i> Бойківське весілля (на матеріалах зі с. Урич та суміжних сіл)	519
--	-----

CONTENT

Archaeology

Ihor Prokhnenko

Population of Transcarpathia of 6th – 10th Century: Conflict of Information Between Written Sources and Archaeological Data.. 10

Vitalii Kalinichenko, Serhii Pyvovarov

On Chronology of Ridkivtsi Archeological Complex in the Upper Prut..... 52

Volodymyr Petehyrych, Dmytro Pavliv

The First Industrial Object in the 10th – 11th Centuries in the Upper Reaches of the Dniester 72

Tymur Bobrovskyi, Vitalii Koziuba

Discovery of the Remains of the Previously Unknown Apse of the First Half of the 11th Century of the St. Sofia Cathedral in Kyiv 89

Iryna Lutsyk

The Medieval Cemetery in Kopachyntsi 104

Radosław Liwoch

Medieval Finds from the Battlefield Near Kmity Rock in Zabierzów 132

Galyna Bayrak

Tustan as a Key Point in the Formation of the Notification System along the Medieval Trade Ways of the Carpathians 151

Vira Hupalo

Late Medieval Leather Products from Tustan..... 169

Piotr Kotowicz, Roman Myska, Mariia Mykhats

A Cross Guard from Medieval Cold Weapons from Tustan Fortress 204

Natalia Stebliy, Petro Dovhan
Dungeon Tower from the Conical Hillfort in Busk.....213

Ihor Prokhnenko, Maksym Mordovin
Venetian “cure for everything” (Theriaca) Bottle lids
on the territory of Ukraine 228

Mykola Ilkiv
“Cave between the rocks” on the Way of the Turkish Army
in the Khotyn War of 1621 241

History and Regional Studies

Leontii Voitovych
Prykarpattia in the Middle of the 14th Century: How Was the
Hungarian King Louis of Anjou Transported after Being
Wounded in 1352 Near Belz?256

Illia Parshyn
A Little-Known Episode of Medieval Central-Eastern Europe: the
Czech King Václav III And the “Daughter of the King of Rus”274

Mariia Zhystenko, Volodymyr Moizhes
Legal Regulation of Salt Mining and Salt Trade
in the Medieval Hungarian Kingdom286

Leonid Tymoshenko
The Drohobych Saltern in Sources of the End of the
14th – 16th Centuries.....302

*Marek Krapiec, Leonid Tymoshenko,
Elżbieta Szychowska-Krapiec, Roman Myska*
The Church of Saint Jury (15th–17th Centuries) in Drohobych
through the Documentary Sources and Dendrochronological
Research.....318

Ihor Smutok, Lesia Smutok
Tustan and its Environs: the First Written Mentions348

Roman Strekhaliuk
Tustan in the 16th Century: from the Kingdom to Private
Property.....362

Yurii Stetsyk
 Parish Church of Saint Nicholas in the Village of Urych
 in the Descriptions of Visitors and Pastors (1743–1939) 378

Liubomyr Parkhuts
 Parish Lands of the Village of Urych 389

Zoriana Lukomska, Halyna Lukomska
 Preservation of Maniava Skete in the Carpathians through
 Museumification of the Architectural Monument 405

Ihor Lavryshyn
 Economic and Geographical Characteristics of Urych Village
 on the Basis of Analysis of Maps of the Second Half of the
 18th – First Half of the 20th Century 418

Mariia Dzhufier
 Stepan Vasylyk as a Spiritual Perceptor in Urych 432

Ethnology

Mykhailo Hlushko
 Participation of Filaret Kolessa in Activities of Scientific
 and Approbation Divisions of Shevchenko Scientific Society
 in Lviv 446

Volodymyr Diakiv
 Simon's Holiday: Folk Religiosity and Prerequisites of the
 Christmas and New Year Period (On Materials from Pokuttia
 and Boikivshchyna) 472

Roman Radovych
 Distinctive Features of Roof Construction
 in Boikos` Housing 489

Anastasiia Kryvenko
 Folk Healers of Turka Region (Based on the Field Materials
 of 2019) 501

Nataliia Solonynka
 Wedding Ceremony in Urych and its Environs 519

Микола ІЛЬКІВ

“ПЕЧЕРА МІЖ СКЕЛЬ” НА ШЛЯХУ ТУРЕЦЬКОГО ВІЙСЬКА У ХОТИНСЬКІЙ ВІЙНІ 1621 р.

На основі співставлення даних різних категорій джерел деталізовано шлях пересування запорозьких і турецьких військ Пруто-Дністровським межиріччям та запропоновано локалізацію одного з боїв на підступах до Хотина – біля печери Буковинка (с. Стальнівці Чернівецької області). Подальше опрацювання джерел, польові дослідження (насамперед археологічні) дозволять уточнити локалізацію та характеристики різних об'єктів на Пруто-Дністровському театрі бойових дій Хотинської війни.

Ключові слова: Хотинська війна, 1621 р., запорожці, турецьке військо, Пруто-Дністровське межиріччя, печера Буковинка.

Упродовж останнього десятиліття з наближенням 400-річчя від Хотинської битви 1621 р. посилилася громадська та наукова зацікавленість її подіями і визначними місцями. Серед останніх чітко ідентифікується Хотинський замок і Миколаївська (Красна) церква, командний пункт Османа II в урочищі Замчище, тоді як локалізація багатьох інших об'єктів поля битви чи на підступах до нього залишається приблизною або ж спірною і, відповідно, перспективною для подальших студій. Вони можуть бути результативними лише за умови комплексного дослідження, тобто із використанням інформації з різних категорій джерел (писемних, іконографічних, археологічних, топографічних, топонімічних, ландшафтознавчих тощо) з обов'язковою кореляцією даних між собою. Важливо врахувати максимально можливу кількість потенційних орієнти-

рів на місцевості. Реконструкція шляхів просування військ і перебігу проміжних боїв, а також поля битви під Хотином є ключовими питаннями у вивченні Пруто-Дністровського театру бойових дій 1621 р. і цілісному розумінні воєнної кампанії загалом. Попри значну зацікавленість цими подіями серед вітчизняних і зарубіжних науковців, спеціальних досліджень з окресленої проблематики ще донедавна фактично не було. Навіть у тематичних розвідках шлях руху військ подавали доволі приблизно або й довільно, без ідентифікації потенційних орієнтирів на місцевості та деталізованої характеристики боїв. Однак саме в деталях і якомога точнішій локалізації на місцевості полягає наукове, пам'яткоохоронне, туристично-екскурсійне та культурно-меморіальне значення результатів комплексних досліджень поля битви і підступів до неї.

Одними з перших конкретизували місця боїв козацьких частин із турками біля р. Прут (лівий і правий берег) Ной Рашба та Лешек Подгородецький¹. До 390-річчя Хотинської битви вийшло друком фундаментальне дослідження Петра Саса, присвячене війні 1621 р. загалом, спершу у вигляді колективної праці², а згодом – двох видань одноосібної монографії³. Дослідник ґрунтовно підійшов до питання про шляхи пересування військ. Детально проаналізувавши бої козаків у Молдавському князівстві, він також запропонував загальну карту руху головних сил супротивників до Хотина⁴. Незабаром на основі подальших студій у цьому напрямку науковець суттєво уточнив намічений раніше маршрут армії султана Османа II на північ, виокремивши низку географічних орієнтирів, а також деталізував перебіг проміжних боїв із козацькими підрозділами⁵. Реконструкції, які запропонував П. Сас, є результатом першого комплексного дослідження поля битви загалом і шляхів підходів до нього зокрема. Вони узгоджуються, в основному, з наявною джерельною базою, але окремі моменти продовжують залишатися нез'ясованими, дискусійними чи суперечливими між

¹ Н. Рашба, and Л. Подгородецький, “Хотинская война (1621 год),” *Военно-исторический журнал* 12 (1971): 80–84; Ной Рашба, “Дії запорозьких козаків до битви під Хотином,” *Жовтень* 4 (1985): 106–108.

² Петро Сас, Генуте Кіркенє, і Алфредас Бумблаускас, *Хотинська битва 1621 – битва за Центральну Європу*. (Київ: Балтія-Друк, 2011).

³ Петро Сас, *Хотинська війна 1621 року*. (Київ: Інститут історії України НАН України, 2011); Петро Сас, *Хотинська війна 1621 року*. (Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2012).

⁴ Сас, *Хотинська війна (2011)*, 279–281, 293–295; П. М. Сас, “Хотинська війна 1621,” у *Енциклопедія історії України*, Т. 10, Т-Я, (Київ: Наукова думка, 2013), 421.

⁵ Петро Сас, “Шлях армії султана Османа II до Хотина 1621 р.,” *Україна в Центрально-Східній Європі* 14 (2014): 56–70.

собою, як, наприклад, ідентифікація окремих пунктів на місцевості та локалізація боїв виключно на правобережжі Пруту.

На основі співставлення даних різних категорій джерел можна уточнити шлях просування армій до Хотина, а також локалізувати потенційні місця проміжних боїв на цьому шляху. Так, відомо, що 18 липня основні сили Османа II в районі Ісакчі переправилися по понтонному мосту через р. Дунай, у кінці другої – на початку третьої декади серпня перейшли на правий берег р. Прут вище Цецори, а 27 серпня дісталися гирла річки Радавець, де знову переправилися на лівобережжя Пруту. Як уважає П. Сас, Радавець – це незначна права притока Пруту в районі сучасного населеного пункту Редеуць-Прут (Румунія)⁶. Таку ідентифікацію підкріплюють прямі та опосередковані дані. По-перше, звісно, це співзвучність назв: Radawca rzeki – у щоденнику Станіслава Любомирського⁷, Rădăuți – на карті третьої військової зйомки XIX ст. По-друге, саме в цьому прикордонному районі України, Румунії та Молдови русло Пруту повертає на схід, а згодом – на південний схід і, таким чином, віддаляється від Дністра й, відповідно, Хотина як кінцевого пункту призначення. Основні сучасні дороги теж перетинають ріку саме в цьому місці. Нижче за течією від с. Редеуць-Прут правий берег ріки був зручним для пересування турецьких військ – доволі пологий, без значних перепадів рельєфу, тоді як з протилежного боку дорогу перерізають упоперек притоки із глибокими чи заболоченими долинами. Вверх за течією – навпаки, правий берег Пруту стає високим, горбистим, із порівняно стрімкими схилами і з глибокими долинами та ярами.

Саме неподалік гирла цієї річки відбулися одні з перших сухопутних боїв запорожців з основними силами ворога. Один із козацьких загонів, чисельністю приблизно 260 чоловік, який повертався із рейду з околиць Сучави до головного обозу (очевидно, через Дорохот і Дарабань), перехопило татарське військо. Не в змозі самотужки завдати запорожцям шкоди, татари звернулися по допомогу до султана, який відправив значне підкріплення з артилерією і сам із головною армією поспіхом за один денний перехід від Сасового Рогу подолав відстань не менше трьох волоських миль⁸, тоді як звичним темпом руху

⁶ Сас, “Шлях армії,” 63.

⁷ “Stanisława Lubomirskiego podczaszego koronnego Dziennik wyprawy chocimskiej r. 1621,” in *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, zebrał Żegota Pauli, (Kraków: Nakładem i drukiem Józefa Czecha, 1853), 74.

⁸ “Stanisława Lubomirskiego podczaszego koronnego Dziennik,” 74. Очевидно, тут ідеться про трансільванську милю. З-поміж трьох дунайських князівств милю як одиницю вимірювання великих відстаней використовували лише у Трансільванії. У XVII ст. трансільванська миля прирівнювалася до двох німецьких миль – приблизно 15 км. У цьому ж столітті це співвідношення змінилося

були дві милі⁹. Авангард османських військ на чолі з Черкесом-пашею 27 серпня зав'язав із козаками бій, а незабаром поспіла й основна частина армії з Османом II¹⁰. З невідомих причин козаки діяли розрізнено двома частинами. За донесенням Т. Шемберга, орієнтовно 70 чоловік засіли в печері¹¹, тоді як решта окопалися в таборі. Штурм печерного сховку, навіть із застосуванням артилерії, не дав результату і супроводжувався значними втратами, після чого туркам вдалося викурити оборонців димом. Одночасно до двохсот запорожців отаборилися в лісі й два дні вправно відбивалися від турків, намагаючись вислизнути під покровом ночі. Майже всі козаки героїчно полягли (рис. 1), але безпрецедентний опір, який вони чинили впродовж кількох днів колосально переважаючому ворогу, мав у перспективі стратегічне значення. Як вважають дослідники, це дало час основним силам запорожців під командуванням П. Сагайдачного дістатися Хотина й об'єднатися з польсько-литовськими підрозділами¹².

Де ж саме загін запорожців, яких ще сучасники порівнювали із трьома сотнями спартанців під Фермопілами, призупинив рух турецької армії? Власні назви географічних орієнтирів від місця переправи через р. Прут і до Хотина невідомі, тому гіпотетично уточнити локалізацію бою можна за допоміжними й опосередкованими даними. Таким вагомим маркером, який раніше не розглядали в якості потенційного географічного орієнтиру, є власне печера, в якій сховався козацький загін. Лаконічні повідомлення джерел, особливо згадки в щоденнику

– дві трансільванські милі почали дорівнювати трьом німецьким. Таким чином, ця одиниця довжини стала дорівнювати 11,13 км, див.: Nicolae Stoicescu, *Cum masurau strămoșii: Metrologia medievală pe teritoriul României*. (București: Editura Științifică, 1971), 98–99. Отже, турецьке військо здолало за добу від 33,4 до 45 км, і з огляду на це, Сасовий Ріг розташовувався не в районі Штефанештів (див.: Сас, “Шлях армії,” 64), а хоча би за кілька десятків кілометрів вище за течією по р. Прут. На це вказує й інший орієнтир – зупинка “Богданешт”, де турецька армія стояла табором 24 серпня, див.: Мустафа Наїма, *Гюсейнові городи у витязі історії із заходу та сходу*. (Повідомлення про Україну), переклад Олександра Галенка, та Олеся Кульчинського. (Київ: Видавництво Жупанського, 2016). 68. З-поміж кількох населених пунктів з такою назвою у межах сучасної Румунії та Молдови лише один лежав на шляху османської армії – Богденешть (рум. Bogdănești у Ботошанському повіті), що лише за дві милі південніше Штефанештів. Нема підстав вважати, що таку відстань військом Османа II додало аж дві доби.

⁹ “Звістки, листи і дневник турецької війни; 13 липня до 22 жовтня 1621 р.,” у *Жерела до історії України-Руси*, Т. VIII, (Львів: Накладом Наукового Товариства імені Шевченка, 1908), 231 (Реляція шпіона Іствана Радарі).

¹⁰ Сас, “Шлях армії,” 66–67.

¹¹ “Stanislawa Lubomirskiego podczaszego koronnego Dziennik,” 74.

¹² Рашба, “Дії запорозьких козаків,” 106, 107; Сас, “Шлях армії,” 67–70.

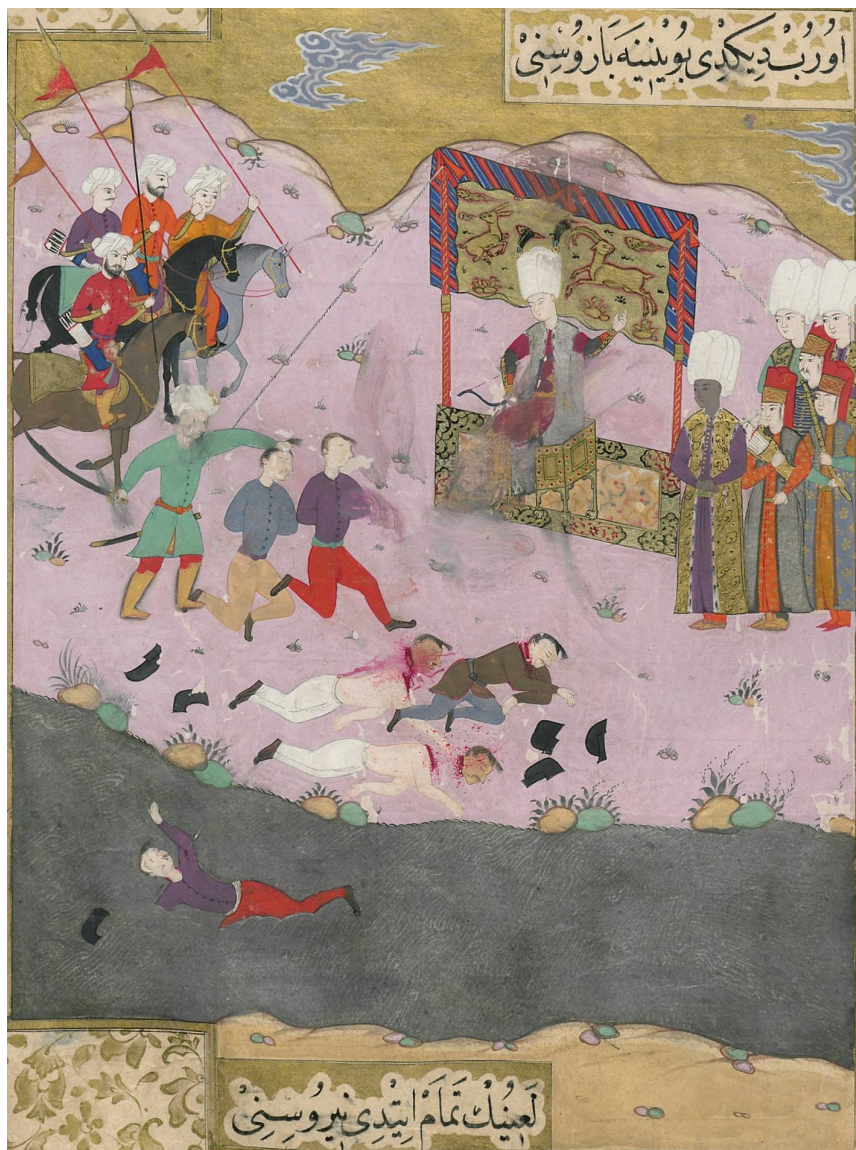

Рис. 1. Осман II розстрілює з лука полоненого козака-втікача (мініатюра з хроніки “Şehnâme-i Nâdirî”)

Fig. 1. Osman II shoots the fleeing captive Cossack (miniature from Şehnâme-i Nâdirî chronicle)

С. Любомирського¹³ та хроніці Мустафи Наїми¹⁴, фіксують стосовно печери одразу кілька чітких характеристик: 1) порожнина у скелях; 2) вузька, але, в той же час, досить значних розмірів, щоб умістити 70 людей (за даними Якова Собеського – 40¹⁵; за Мустафою Наїмою – 90¹⁶); 3) із джерелом води всередині. Територіально найближчим до театру бойових дій 1621 р. є Мамалізький карстовий¹⁷ чи Новоселицький спелео-карстовий¹⁸ підрайон, який знаходиться фактично на південно-східній межі поширення гіпсів і їхніх виходів на поверхню¹⁹. Тобто навіть теоретично виявлення печер на правобережжі р. Прут у цьому регіоні малоймовірне²⁰.

У межах ареалу вказаного карстового підрайону відома низка знаних серед спелеологів печер: Попелюшка (довжина розвіданих ходів – 90200 м), Буковинка (5155 м), Повзучий Голландець (281 м) та Джин (100 м). До 1959 р. Попелюшка, одна з найбільших печер світу, знаходилася під водою, рівень якої понизили штучно. З цієї причини гігантську систему порожнин між селами Подвірне (Україна) і Крива (Молдова) не можна розглядати як місце потенційного прихистку запорожців. Не цілком відповідає виділеним ознакам печера Повзучий Голландець північніше с. Мамалига, заповнена в більшості глиною. Частково звільнені від її усадки порожнини порівняно широкі й водночас низькі²¹.

Входи до іншої печери – Буковинки – знаходяться за 1,5 км на південний захід від с. Стальнівці, на лівому березі р. Матка. Привхідна частина печери, до системи якої від-

¹³ “Stanisława Lubomirskiego podczaszego koronnego Dziennik,” 74.

¹⁴ Наїма, *Гюсейнові города*, 70.

¹⁵ “Історія Хотинського походу Якова Собеського 1621 р.,” у *Хотинська війна 1621 року. Документи, матеріали, дослідження*, (Хотин: Державний історико-архітектурний заповідник “Хотинська фортеця”, 2011), 23–24.

¹⁶ Наїма, *Гюсейнові города*, 70.

¹⁷ Богдан Рідуш, і Павло Купріч, *Печери Чернівецької області: кадастр (До XII з’їзду Української спелеологічної Асоціації)*. (Чернівці: Прут, 2003), 5, 46–51.

¹⁸ Віталій Коржик, *Карст і печери Буковини. Проблеми моніторингу, охорони і використання*. (Чернівці: Зелена Буковина, 2007), 120, 160–166, рис. 16; Віталій Коржик, і Василь Королюк, *Печери Буковини: атлас-кадастр*. (Чернівці: Зелена Буковина, 2007), 88–101.

¹⁹ Вячеслав Андрейчук, *Пещера Золушка*. (Сосновец; Симферополь, 2007), 23, рис. 2.4; Kseniia Bondar, and Bohdan Ridush, “Rockmagnetic and palaeomagnetic studies of unconsolidated sediments of Bukovynka Cave (Chernivtsi region, Ukraine),” *Quaternary International* 357 (2015): 126, fig. 1.

²⁰ Висловуюю щирю подяку доктору географічних наук, професору, завідувачу кафедри фізичної географії, геоморфології та палеогеографії Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича Богдану Тарасовичу Рідуш за надану з цього приводу консультацію.

²¹ Рідуш, і Купріч, *Печери Чернівецької області*, 51, рис. 47.

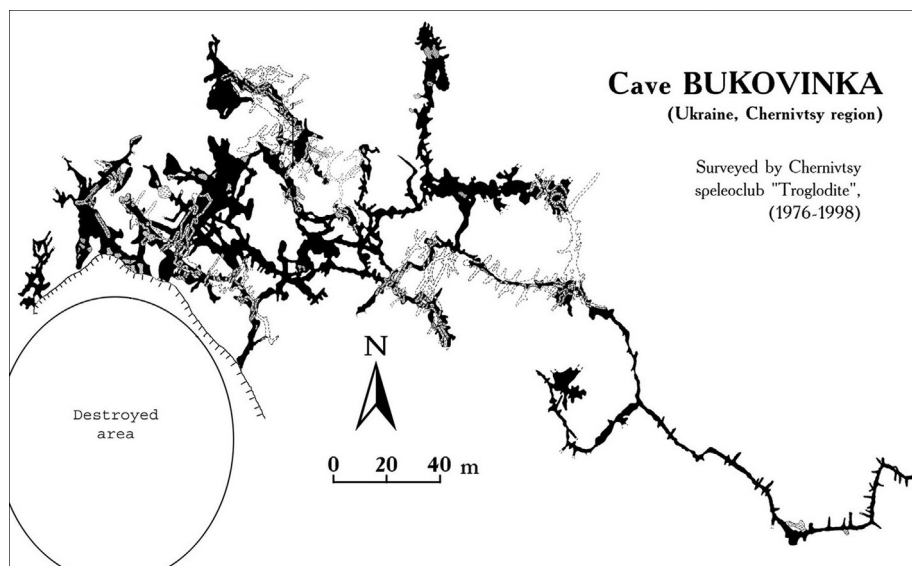

Рис. 2. План печери Буковинка (за Bondar, Ridush 2015)

Fig. 2. Plan of the Bukovynka cave (according to Bondar, Ridush 2014)

носиться також печера Джин, зруйнована гіпсовим кар'єром (рис. 2)²². Буковинка має три поверхи, нижній з яких затоплений підземними водами і з'єднується зі середнім ярусом озерецями-сифонами. Магістральні галереї мають 2–4 м висоти й 2–5 м завширшки²³. У печерних відкладах виявлено рештки фауни пізнього плейстоцену та голоцену, а також сліди перебування первісної людини²⁴. Це свідчить, що печера впродовж тисячоліть була доступним і привабливим сховком для тварин і людини. Наявність в околицях темно-сірих лісових ґрунтів та опідзолених чорноземів є ознакою “густого і темного” лісу, поширеного в давнину на цій території і згадуваного поряд із позиціями козаків серед скал²⁵. Подібна практика використання печер для захисту далеко не поодиноким. Для Середнього Подністров'я, наприклад, на основі археологічних досліджень

²² Про видобування тут гіпсу кар'єрним способом відомо принаймні з початку XX ст.

²³ Коржик, і Королюк, *Печери Буковини*, 96.

²⁴ Рідуш, і Купріч, *Печери Чернівецької області*, 46–48.

²⁵ Naima Efendi, “Zatargi z Otomanami z powodu Kozaków i dziennik woyny Chocimskiej,” in Józef Julian Sękowski, *Collectanea z Dziejopisów Tureckich Rzeczy do Historyi Polskiey służących, z dodatkiem objaśnień potrzebnych i krytycznych uwag*, T. I, (Warszawa: Nakładem Zawadzkiego i Węckiego Uprzywilejowanych Drukarzy i Xięgarzy Dworu Królestwa Polskiego, 1824), 155.

і писемних повідомлень виділено печери-сховища XVII ст.²⁶, а окремі об'єкти трактовано навіть як печерні монастирі-фортеці²⁷. Таким чином, єдиною відомою на сьогодні печерою в регіоні, яка відповідає всім наведеним у джерелах характеристикам, є Буковинка²⁸. Тому саме її варто розглядати в подальшому як основний орієнтир при локалізації місця бою і шляху просування до Хотина основного турецького обозу. Вороже військо, перейшовши р. Прут, піднялося вздовж лівого берега вверх за течією. Діставшись Траянового валу²⁹ східніше сучасного с. Подвірне, воно повернуло на північ давньою і найбільш короткою дорогою до Хотина (рис. 3).

За 1,8 км північніше згадуваного с. Стальнівці, що біля цього шляху, знаходиться пануючий над околицями пагорб із пласкою вершиною. Серед місцевого населення він відомий як Горб Турка (молд. Dealul Turcului), а перекази пов'язують походження цієї назви з місцем розташування у давнину табору турецького війська³⁰. Легенда принципово різниться від поширених чи не в кожному населеному пункті Буковини і Хотинщини розповідей про заховане "турецьке золото" і справді могла виникнути під враженнями від кількаденного привалу величезної османської армії в 1621 р. Щобільше, вагомість переказу посилює доволі стійкий мікротопонім. Саме у вигляді характерних мікротопонімів серед населення регіону збереглася пам'ять навіть про середньовічні об'єкти³¹. Найвища на шляху від Пруту до Дністра ділянка (понад 300 м н. р. м.) чудово підходила для розміщення табору, спостереження та контролю над обширною територією.

Зважаючи на запропоноване місце локалізації печери, виходить, що бій відбувся після переправи турецьких військ на лівий берег р. Прут, а не на правобережжі, як можна при-

²⁶ Богдан Рідуш, "Бакотсько-Комарівський білатеральний скельно-печерний комплекс," у *Археологічні студії*, Вип. 3, (Київ; Чернівці: Наші книги. 2008), 232.

²⁷ Павло Нечитайло, "Печерні монастирі-фортеці у Середньому Подністров'ї," *Матеріум* 11, *Археологічні студії*, (2003): 75–82.

²⁸ Микола Ільків, "«Печера між скель» на шляху турецького війська у Хотинській війні 1621 р.," у *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції до 50-ліття експедиції в Тустані, 30 вересня – 1 жовтня 2021 р.*, Львів; Урич, (Львів, 2021), 39.

²⁹ Відомий також як Турецький вал.

³⁰ Висловлюю щире подяку кандидату історичних наук, асистенту кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича Олександру Валерійовичу Руснаку за надану інформацію.

³¹ Микола Ільків, "Археологічні старожитності в народній пам'яті населення Буковини," у *Історія і сьогодення музею: головні аспекти діяльності, завдання, проблеми, рішення: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (15–16 травня 2013 р.)*, (Чернівці: Букрек, 2013), 468–474.

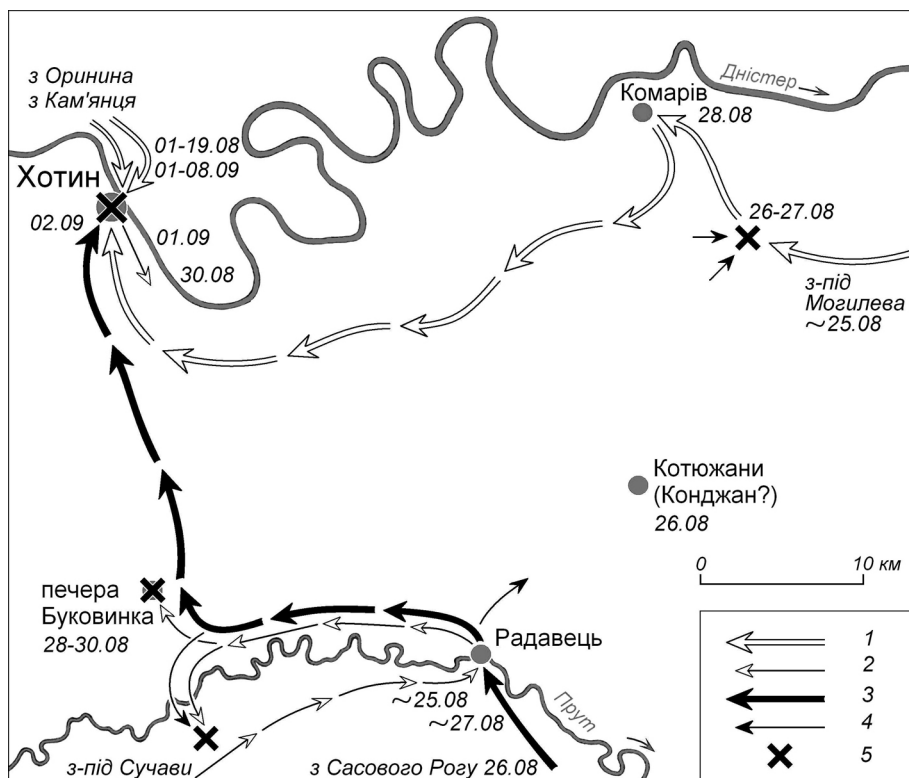

Рис. 3. Картохема просування військ до Хотина упродовж 1 серпня – 2 вересня 1621 р.: 1 – основні частини війська Речі Посполитої (з Оринина та Кам'яня – польсько-литовське військо; з-під Могилева – запорозькі козаки); 2 – окремі підрозділи армії Речі Посполитої; 3 – основне військо Османської імперії; 4 – окремі частини армії Османа II; 5 – місця боїв.

Fig. 3. Map of the advancement of troops to Khotyn during August 1 – September 2, 1621: 1 – regular troops of Polish-Lithuanian Commonwealth (from Orynyn and Kamyanets – Polish-Lithuanian army; from Mohyliv – Zaporozhian Cossacks); 2 – separate units of Polish-Lithuanian Commonwealth army; 3 – regular army of Ottoman Empire; 4 – separate unit of the army of Osman II; 5 – battlefields

пустити з польського перекладу хроніки Мустафи Наїми³². Справді, важко погодитися з думкою, що козацький загін, який приблизно 25 серпня атакували татари біля впадіння струмка Радавець у Прут³³, стояв на місці два дні до приходу

³² Naima Efendi, “Zatargi z Otomanami,” 155–156. Уточнені дати подій з хроніки, переведені з ісламського на християнське літочислення, подано в українському перекладі О. Галенка та О. Кульчинського 2016 р.

³³ Сас, “Шлях армії,” 66.

підкріплення від Османа II. Більш імовірно, що під прикриттям табору запорожці продовжили рух у напрямку Хотина, під час якого їх і наздогнали передові турецькі підрозділи. Якщо вірити турецькому джерелу, інша частина козаків два дні також чинила супротив ворогові на протилежному березі ріки³⁴. Така реконструкція цілком узгоджується з розвідкою Н. Рашби та Л. Подгородецького, доповнюючи її: "...двісті козаків сховалися на правому березі Пруту в лісах, а близько сотні засіли в скалистій печері на лівому березі, біля дороги, по якій повинно було проходити військо султана, яке рухалося до Хотина"³⁵.

За словами молдавського літописця Мирона Костіна, впродовж цих кількох днів, тобто від 28 до 30 серпня, турки зупинилися на відпочинок³⁶. У певній мірі, з огляду на риторику польських і турецьких джерел, така стоянка була вимушеною, її спровокували атаки на козацький загін. Однак чи справді дві-три сотні запорожців могли зупинити багатотисячну армію на відкритій місцевості? Очевидно, що ні, оскільки навіть залишені в тилу турецьких військ, вони б не становили серйозної загрози. Щобільше, не можна вважати османське командування і особисто султана настільки необачними, щоб вони заради захоплення і катування кількох десятків козаків призупинили поспільний марш з метою завадити об'єднатися основним силам запорожців із рештою військ під Хотиним. Різні джерела фіксують протилежну ситуацію, коли Осман II і до бою з козацькими загонами, і після нього намагався всіляко прискорити просування армії на північ. Тому навряд чи основною причиною зупинки турецького війська з обозом на два-три дні могла стати чата запорожців або підхід розтягнутого на місцевості обозу.

Причиною привалу могло стати те, що султан дізнався про втрати запорожців на шляху від Могилева до Хотина і відхід їхнього головного обозу під Комарів. Так, фактично одночасно зі стоянкою турецького війська (що було, очевидно, не випадково) 27–28 серпня відбувся великий бій між татарським військом і основними силами запорожців, які після прибуття з Варшави Петра Сагайдачного вирушили в напрямку Хотина. В районі сучасного с. Іванівці раптовим нападом татари вдерлись у козацький стан, завдаючи дошкульних втрат і грабуючи вози³⁷. Запорожцям вдалося відбити атаку, але це змусило

³⁴ Наїма, *Гюсейнові города*, 70.

³⁵ Рашба, and Подгородецкий, "Хотинская война," 80–84.

³⁶ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace. Ediție critică*. (București: Fundația regală pentru literatură și artă, 1944), 57.

³⁷ Микола Ільків, "Театр бойових дій Хотинської війни 1621 р. в Пруто-Дністровському межиріччі," у *XIII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 400-річчю Хотинської війни: тези допо-*

їх відійти на північ й “оточитися табором у степовій глушині” біля с. Комарів (укріплення в уроч. Замчисько)³⁸. Попри значні втрати, запорожці все-таки змогли прорвати татарський заслін і вже під прикриттям табору продовжити рух до Хотина.

Очевидно, за попередніми результатами битви турецьке командування вважало, що запорожці не в силах надалі чинити достойний опір і, що головне, не прорвуть татарську блокаду й не дістануться, принаймні вчасно, Хотина. Це й було, скоріше за все, основною причиною кількадечної стоянки армії Османа II, який старався одночасно винищувати окремі козацькі загоны, зокрема й обложений у печері. Саме з Попруття було зручно перекидати підрозділи на північний схід для ударів по козацькому обозу. Такий висновок турецького командування виявився надто передчасним і, відповідно, хибним. Поспішне відновлення просування османської армії на північ було надто пізнім – запорозький табір зовсім недалеко від основних сил ворога все ж таки встиг прослизнути і дістатися Хотина на пів доби раніше.

Mykola ILKIV

“CAVE BETWEEN THE ROCKS” ON THE WAY OF THE TURKISH ARMY IN THE KHOTYN WAR OF 1621

The comparison of data from different categories of sources is made. The way of movement of the Zaporozhian and Turkish armies in the Prut-Dniester interfluve is detailed and the localization of one of the battles on the approaches to Khotyn was proposed – near the Bukovynka cave (Stalnivtsi, Chernivtsi region). Further elaboration of sources, field research (primarily archaeological) will clarify the location and characteristics of the various objects at the Prut-Dniester theater of operations of the Khotyn War.

Keywords: Khotyn War, 1621, Zaporozhian and Turkish armies, Prut-Dniester interfluve, Bukovynka cave.

відей (Чернівці, 22–23 жовтня 2021 р.), (Чернівці: Чернівецький національний університет, 2021), 15.

³⁸ Юрій Мицик, “Документи польських архівів до історії запорозького козацтва першої чверті XVII ст.,” *Архіви України* 1–2 (2004): 110.

REFERENCES

Andreichuk, Viacheslav. *Peshchera Zolushka*. Sosnovets; Simferopol, 2007. (in Russian).

Bondar, Kseniia, and Ridush, Bohdan. "Rockmagnetic and palaeomagnetic studies of unconsolidated sediments of Bukovynka Cave (Chernivtsi region, Ukraine)," *Quaternary International* 357 (2015): 125–135.

Costin, Miron. *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace. Ediție critică*. București: Fundația regală pentru literatură și artă, 1944.

Ilkiv, Mykola. "Arkheolohichni starozhytnosti v narodnii pamiaty naselennia Bukovyny," in *Istoriia i sohodennia muzeiu: holovni aspekty diialnosti, zavrannia, problemy, rishennia: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (15–16 travnia 2013 r.)*. Chernivtsi: Bukrek, 2013, 468–474. (in Ukrainian).

Ilkiv, Mykola. "«Pechera mizh skel» na shliakh turetskoho viiska u Khotynskii viini 1621 r.," in *Pamiatky Tustani v konteksti osvoinnia Karpat: materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii do 50-littia ekspeditsii v Tustani, 30 veresnia – 1 zhovtnia 2021 r., Lviv; Urych*. Lviv, 2021, 38–40. (in Ukrainian).

Ilkiv, Mykola. "Teatr boiovykh dii Khotynskoi viiny 1621 r. v Pruto-Dnistrovskomu mezhyrichchi," in *XIII Bukovynska mizhnarodna istoriko-kraieznava konferentsiia, prysviachena 400-richchii Khotynskoi viiny: tezy dopovidei (Chernivtsi, 22–23 zhovtnia 2021 r.)*. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet, 2021, 14–16. (in Ukrainian).

"Istoriia Khotynskoho pokhodu Yakova Sobeskoho 1621 r.," in *Khotynska viina 1621 roku. Dokumenty, materialy, doslidzhennia*. Khotyn: Derzhavnyi istoriko-arkhitekturnyi zapovidnyk "Khotynska fortetsia", 2011, 13–60. (in Ukrainian).

Korzhyk, Vitalii. *Karst i pechery Bukovyny. Problemy monitoringu, okhorony i vykorystannia*. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2007. (in Ukrainian).

Korzhyk, Vitalii, and Koroliuk, Vasyl. *Pechery Bukovyny: atlas-kadastr*. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2007. (in Ukrainian).

Mytsyk, Yurii. "Dokumenty polskykh arkhiviv do istorii zaporozkoho kozatstva pershoi chverti XVII st.," *Arkhivy Ukrainy* 1–2 (2004): 93–112. (in Ukrainian).

Naima, Mustafa. *Hiuseinovi horody u vytyahu istorii iz zakhodu ta skhodu. (Povidomlennia pro Ukrainu)*, translated by Oleksandr Halenko, and Oles Kulchynskyi. Kyiv: Vydavnytstvo Zhupanskoho, 2016. (in Ukrainian).

Naima Efendi, "Zatargi z Otomanami z powodu Kozaków i dziennik woyny Chocimskiej," in Sękowski, Józef Julian.

Collectanea z Dziejopisów Tureckich Rzeczy do Historji Polskiej służących, z dodatkiem objaśnień potrzebnych i krytycznych uwag, Vol. I. Warszawa: Nakładem Zawadzkiego i Węckiego Uprzywilejowanych Drukarzy i Xiegarzy Dworu Królestwa Polskiego, 1824, 123–217.

Nechytailo, Pavlo. “Pecherni monastyri-fortetsi u Seredniomu Podnistrovi,” *Magisterium* 11, *Arkheolohichni studii*, (2003): 75–82. (in Ukrainian).

Rashba, Noi. “Dii zaporozkykh kozakiv do bytvy pid Khotynom,” *Zhovten* 4 (1985): 106–108. (in Ukrainian).

Rashba, N., and Podgorodetskii, L. “Khotinskaia voina (1621 god),” *Voenno-istoricheskii zhurnal* 12 (1971): 80–84. (in Russian).

Ridush, Bohdan. “Bakotsko-Komarivskyi bilateralnyi skelno-pechernyi kompleks,” in *Arkheolohichni studii*, Iss. 3. Kyiv; Chernivtsi: Nashi knyhy, 2008, 223–240. (in Ukrainian).

Ridush, Bohdan, and Kuprich, Pavlo. *Pechery Chernivetskoï oblasti: kadastr (Do XII zizdu Ukrainскоï speleolohichnoi Asotsiatsii)*. Chernivtsi: Prut, 2003. (in Ukrainian).

Sas, P. M. “Khotynska viina 1621,” in *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, Vol. 10, T–Ya. Kyiv: Naukova dumka, 2013, 420–422. (in Ukrainian).

Sas, Petro. *Khotynska viina 1621 roku*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2011. (in Ukrainian).

Sas, Petro. *Khotynska viina 1621 roku*. Bila Tserkva: Vydavets Oleksandr Pshonkivskyi, 2012. (in Ukrainian).

Sas, Petro. “Shliakh armii sultana Osmana II do Khotyna 1621 r.,” *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi* 14 (2014): 56–70. (in Ukrainian).

Sas, Petro, Genute Kirkene, and Alfredas Bumblauskas. *Khotynska bytva 1621 – bytva za Tsentralnu Yevropu*. Kyiv: Baltiia-Druk, 2011. (in Ukrainian).

“Stanisława Lubomirskiego podczaszego koronnego Dziennik wyprawy chocimskiej r. 1621,” in *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, collected by Żegota Pauli. Kraków: Nakładem i drukiem Józefa Czecha, 1853, 65–103.

Stoicescu, Nicolae. *Cum masurau strămoşii: Metrologia medievală pe teritoriul României*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1971.

“Zvistky, lysty i dnevyk turetskoi viiny, 13 lypnia do 22 zhovtnia 1621 r.,” in *Zherela do istorii Ukrainy-Rusy*, Vol. VIII. Lviv: Nakladom Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka, 1908, 229–248. (in Ukrainian).